

Ростислав Майор
(Кам'янець-Подільський)

НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОГРАМИ ТА ВИМОГИ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ У 1865-1868 рр.

У статті проаналізовано національно-політичні програми та вимоги, розроблені українцями Закарпаття у 1865-1868 рр. З'ясовано їх спільні та відмінні риси, розглянуто вплив А. Добрянського на формування національних програм та ставлення угорської влади до реалізації останніх.

Ключові слова: національно-політична програма, національне питання, русини* (українці), А. Добрянський.

Активізація українського національного руху в Закарпатті на початку 1860-х рр. була пов'язана зі змінами в політичному житті Австрійської імперії: прийняттям нової Конституції та проведенням 1861 р. перших після подій «Весни народів» виборів до угорського парламенту. Демократизація внутрішньополітичного становища в країні сприяла винесенню «руського (українського) питання» на загальнодержавний рівень. Однак, попри те, що 1861 р. закарпатці розробили та представили владі та громадськості чимало програм його розв'язання, ні Будапешт, ні Відень не дослухалися до думки провідних українських політичних та громадських діячів, духовенства. Та ці невдачі не зупинили розробки українцями нових національно-політичних програм, реалізація яких передбачала, по-перше, суттєве послаблення впливу центральної влади на управління краєм шляхом створення «руської» (української) автономії (чи близької до автономії адміністративно-територіальної одиниці) у складі монархії, а, по-друге, мала покращити становище русинів у різних сферах життєдіяльності, передусім у політичній, культурно-освітній та церковно-релігійній.

Актуальність порушеної проблеми визначається наступними чинниками: по-перше, важливістю розроблених русинами національно-політичних програм у 1860-х рр. для розвитку українського національного руху в краї; по-друге, відсутністю в історіографії ґрунтовних і комплексних досліджень, присвячених висвітленню даної проблеми. Лише невелика група українських та зарубіжних науковців торкалися окресленого питання у контексті вивчення більш загальних явищ та процесів: І. Жегуц¹, М. Кашка², М. Майер³, С. Пап⁴, Й. Перені⁵, В. Шандор⁶ та ін. Із вказаних дослідників найбільший внесок у розробку проблематики здійснив угорський історик Й. Перені, який, зокрема, вперше детально про-

* Русини – один із історичних етнонімів українців, поряд з такими як руські, руси, русинці, руснаки, русняки та ін. Етнонім «русини» у XVIII ст. – в Наддніпрянській Україні, та наприкінці XIX – в першій половині XX ст. – у Західній Україні, був витіснений самоназвою «українці». Автор статті вживає етноніми «русини», «руський народ», «українці» як синоніми і не є прихильником політичного русинства, ідеологи якого трактують русинів Карпатського регіону окремим народом.

аналізував Земплінську національну програму 1867 р.⁷. Угорська дослідниця М. Майер з'ясувала, що найбільша кількість національних програм була розроблена закарпатцями у 1861, 1867 та 1868 рр.⁸. Доктор філософії, діалектолог та публіцист Німеччини І. Жегуц проаналізував кілька національних програм та дослідив роль А. Добрянського у розв'язанні «русинського (українського) питання» у 1860-х рр.⁹. Український історик В. Шандор акцентував увагу на тому, що політичні й культурні вимоги русинів набирали в 1860-х рр. широкого розголосу й загальнонаціонального значення¹⁰. У свою чергу, С. Пап відмітив ідентичність програм, розроблених упродовж 1867-1868 рр.¹¹. Незважаючи на те, що вищезазначені автори не приділили даній проблемі спеціальної розвідки, вони проаналізувати окремі національно-політичні програми та з'ясували низку аспектів участі А. Добрянського у вирішенні українського національного питання в Угорщині. Зважаючи на те, що не всі складові досліджуваної проблеми знайшли належне висвітлення в історіографії, необхідним є написання відповідної комплексної наукової розвідки.

Мета даного дослідження полягає у тому, аби на основі широкої джерельної бази та доробку українських та зарубіжних вчених: 1) проаналізувати національно-політичні програми та вимоги, сформувані українцями у 1865-68 р.; 2) з'ясувати їхні спільні та відмінні риси, включаючи програми 1861 р.; 3) розглянути вплив відомого громадсько-політичного діяча А. Добрянського на формування національних програм та ставлення угорської влади щодо їх реалізації.

Детальна національна програма (на зразок тієї, яка була сформована під керівництвом А. Добрянського у 1861 р.) була розроблена закарпатцями 11 (23) жовтня 1865 р. Саме в цей час в Нехваль-Полянці та Білій Держанних (територія сучасної Словаччини) на Гостовицькому та Лаборському соборі українці прийняли національну програму, що містила 20 пунктів¹². До основних її положень належали: 1) визнання на законодавчому рівні самобутності руської народності та руської народної мови; 2) забезпечення пропорційного представництва різних національностей у парламенті та комітатському управлінні у відповідності до кількості населення тієї чи іншої національності (так, наприклад, якби русини складали 20% населення Угорщини, то і 20% сеймових депутатів мали б бути русинами); 3) формування комітатів, повітів та виборних повітів за національним принципом; 4) призначення у руському комітаті на посаду наджурана виключно русина за національністю; 5) створення для русинів греко-католицької конфесії в Угорщині окремого Руського архієпископства (епархії), архієпископ якого прирівнювався б за саном до угорського примаса; 6) відкриття у Будині греко-католицької парафії*; 7) забезпечення перебування при війську греко-католицьких священників, які б володіли руською мовою;

* Парафія – нижча церковно-адміністративна організація у християнських церквах на чолі з церковною радою, що об'єднує вірян, яких обслуговують служителі одного храму.

8) запровадження руської мови, як офіційної, у руських громадах, повітах, майбутньому руському комітаті, парафіяльних і єпископських урядах; 9) відкриття при Пештському університеті та Кошицькій академії кафедр руської мови; викладання історії руською мовою при Пряшівській вищій гімназії; за потреби створення нижчих або реальних шкіл у Мукачеві, Хусті, Сиготі, Гуменному та Любоні; 10) приділення державою більшої уваги питанню створення та покращення функціонування уже існуючих народних шкіл; 11) видання урядового часопису (якщо такий є) руською мовою; 12) забезпечення свободи у створенні літературних та виховних товариств й закупівлі різних друкованих видань за кордоном; 13) здійснення перекладу всіх законів руською мовою; 14) скасування законів, які суперечили принципу рівноправності та національної свободи та ін.¹³.

Подібна національна програма була розроблена і в м. Севлюш (Угочанський комітат) 11 (24) вересня 1867 р. спеціально створеною комісією, до складу якої входило 16 осіб¹⁴. Після того, як пункти програми були сформовані, комісія розіслала її текст усією територією Закарпаття, аби ознайомити населення зі змістом національної платформи. У разі її схвалення громадськістю – наприкінці тексту ставилися відповідні підписи. Як зазначалося у львівській газеті «Слово», в процесі всенародного опитування дана програма отримала загальне схвалення¹⁵ й 26 вересня (9 жовтня) 1867 р. була остаточно затверджена комісією¹⁶.

Програма складалася з чотирьох розділів (частин), кожний з яких присвячувався окремому питанню. Перший розділ («I. Відносно Церкви») містив положення, які торкалися церковної сфери: 1) забезпечення свободи й самоуправління церкви; 2) перетворення Мукачівського єпископства на митрополію; 3) створення Угорського греко-католицького єпископства для угорських вірників східного віросповідання; 4) відновлення Руського Мараморощського єпископства; 5) «суворе дотримання умов об'єднання» (очевидно, мова йде про дотримання умов Ужгородської церковної унії 1646 р. (за своєю суттю аналогічна Берестейській 1596 р.) – Р. М.); 6) створення при Пештському університеті руської церкви з руським катехитом (особою, яка навчала б основ християнського віровчення – Р. М.)¹⁷.

Другий розділ («II. Відносно комітатів») містив такі положення: 1) формування комітатів за національним принципом; 2) обрання комітатських членів пропорційно до виборчої можливості; 3) позбавлення почесних чиновників права голосу на комітатських засіданнях; 4) здійснення підрахунку голосів на парламентських виборах по селах представниками виборчої комісії¹⁸.

У третьому розділі («III. Відносно народності») порушувалися вимоги щодо розв'язання національного питання: 1) угорський король чи його престолонаслідник, як це було в давні часи, і тепер має носити титул «az oroszok (русський) vezere» («русський воєвода» – Р. М.); 2) визнання руської народності рівноправною політичною народністю в Угорщині та забезпечення вільного ви-

користання русинами окрім угорського прапору власного жовто-синього; 3) запровадження у руських комітатах офіційною мовою діловодства руської мови та її вільне використання, включаючи написання нею повідомлень королю; 4) отримання русинами посад при вищих судових інстанціях; 5) створення із представників руської молоді руських полків, які б мали власних руських священиків; управління створеними полками мало здійснюватися руською мовою, а поряд з угорським прапором повинен використовуватися жовто-синій прапор¹⁹.

Щодо питання поширення освіти серед населення висувалися наступні вимоги («IV. Відносно народного просвітлення»): 1) самостійне розповсюдження освіти серед народу, в душі згаданого вище церковного самоуправління; 2) забезпечення державного фінансування заробітної плати народних вчителів; 3) запровадження руської мови, як мови викладання, у вищих училищах руських комітатів; при цьому, мала діяти окрема кафедра угорської мови; 4) відкриття при Пештському університеті кафедри руської мови та літератури; 5) створення у Мараморошському комітаті окремих шкіл для землеробства, промисловості, рудокопства, лісівництва та ін., що забезпечило б покращення матеріального становища населення; 6) утворення власних народних зборів (Національного сейму – Р. М.)²⁰. Окремим пунктом висувалася вимога ліквідації залишків кріпацької системи: регале (монопольного права держави на виробництво товарів або на стягнення певних податків), десятини (десята частина доходів, яку селяни сплачували головним чином на користь церкви), даремщини (комплекс селянських повинностей, які перебільшують норми встановленої панщини (гвалти, зажинки, заскоки)) тощо²¹.

Прийнята в Севлюші національна програма не залишилася непоміченою владою, оскільки була передана А. Добрянському, який, у свою чергу, мав подати її угорському сейму (депутатом якого він був у 1861, 1865-1868 рр.) на розгляд. На засіданні угорського парламенту, що проходило 6 грудня 1867 р.²², український депутат виступив із промовою, у якій узагальнив вимоги Угочанської національної програми до п'яти основних пунктів: 1) обнародування краєвих законів на всіх краєвих мовах, зокрема руській; 2) формування комітатів за національним принципом та запровадження у них офіційною мовою діловодства тієї національності, яка становить в комітаті більшість; 3) заснування у Мукачеві Руської митрополії, а в Сиготі і Дорогу – Руських єпископств; 4) запровадження руської мови викладання у початкових і середніх школах руських комітатів, відкриття у Пештському університеті кафедри руської мови; 5) визнання рівноправності руської народності в Угорщині та найменування угорського короля «русським воеводою». Окремо було зазначено, що в Пештському міністерстві має засідати представник від кожної національності (міністр без портфеля), що населяє Угорщину, а в армії повинен бути сформований «русський полк з руською командою»²³. Розглядаючи вищезазначені вимоги, український політик закли-

кав парламентську більшість якомога швидше розв'язати національне питання, бо лише тоді стане можливим успішне співіснування та розвиток різних національностей монархії²⁴.

Наприкінці грудня 1867 р. русини Пряшева створили комітет із 11 осіб, який за прикладом жителів Угочанського та Мараморощського комітатів мав розробити програму національних вимог українського населення Шаришського та Спішського комітатів. Під керівництвом священника М. Михалича він підготував національну програму, яку підписали 1110 представників Пряшівщини²⁵. За своєю структурою та змістом Пряшівська національна програма була схожою на Угочанську та, якщо остання складалася з чотирьох розділів (частин), то Пряшівська – з шести. При цьому національне питання у ній посідало перше місце, тоді як в Угочанській пріоритет надавався церковним вимогам.

У першому розділі Пряшівського національної програми («I. Відносно народності») містилися вимоги, що торкалися національного питання: 1) законне гарантування рівноправності всіх народностей Угорщини; 2) вільне використання синьо-жовтого прапору (в Угочанській програмі за вересень 1867 р. йшлося про жовто-синій стяг – Р. М.) руської народності разом з угорським прапором та гербом; 3) забезпечення кожному громадянину Угорщини свободу звертатися до будь-яких державних службовців (починаючи від нижчих посад, закінчуючи самим королем) на рідній мові; при цьому, ухвали, постанови і судові вироки мають завжди видаватися мовою, якою написано звернення адресанта; 4) надання населенню руської народності можливості займати управлінські посади при королівському міністерстві та інших державних органах; утворення при Міністерстві церковних справ і народного просвітлення (освіти – Р. М.) окремого департаменту, який би займався веденням справ греко-католицької церкви; 5) створення з рекрутів руської народності окремих руських полків²⁶.

Другий розділ програми («II. Відносно мови») торкався мовного питання. У ньому зазначалося, що дипломатичною мовою Угорщини є угорська, однак, закони мають видаватися й оприлюднюватися також на мові кожної національності, а не лише угорської. Крім цього, висувалася умова щоб в угорському парламенті всі народності мали право на використання власної мови²⁷.

У третьому розділі («III. Відносно комітатів») порушувалося питання реформування комітатів. В ньому містилися наступні вимоги: 1) формування органів управління комітатів має відбуватися відповідно до принципу пропорційного представництва кількості населення різних народностей в дистрикті; 2) запровадження у кожному комітаті в адміністрації, судочинстві та різних радах тієї мови, народність якої становить більшість населення дистрикту; 3) накладання на виборчі комісії (при контролі довірених від кандидатів представників) під час проведення парламентських виборів обов'язків реєстрації виборців та підрахунку голосів у кожній місцевості²⁸.

Відносно церковного питання висувалися наступні вимоги («IV. Відносно церкви»): 1) забезпечення автономії Руської греко-

католицької церкви та впливу світських осіб на церковне управління; 2) перетворення Мукачевського єпископства на митрополію; 3) відновлення стародавніх прав Руської греко-католицької церкви, якими вона давно вільно користувалася: обрання єпископів, одруження священників, носіння священниками бороди, використання обрядів греко-католицької церкви; 4) встановлення для потреб греко-католицької церкви окремої суми коштів у щорічному бюджеті релігійного фонду; 5) забезпечення належного утримання руського духовенства за рахунок державного бюджету; 6) створення у Пешті церкви та парафії (коштами релігійного фонду) для руських єпископів та сеймових депутатів, місцевих чиновницьких осіб, військових, університетської молоді та інших громадян греко-католицького віросповідання руської народності²⁹.

Наступний розділ («V. Відносно народної освіти та просвітлення») містить вимоги, які торкалися питання народної освіти: 1) передавання справ народної освіти та просвіти під юрисдикцію автономної Руської церкви; 2) запровадження поряд з угорською мовою руської як мови викладання у публічних навчальних закладах комітетів з руським населенням; 3) відкриття землеробських шкіл у деяких місцевостях, цілком заселених руським народом, задля покращення розвитку землеробства й промисловості; 4) організація у Пряшеві духовної семінарії та педагогічного інституту, а при Пряшівській гімназії – кафедри руської мови; 5) утримання народних вчителів за рахунок державних коштів; 6) відкриття у Пештському університеті кафедри руської мови та словесності; 7) забезпечення вільного скликання і проведення народних зборів, що сприятиме покращенню духовного і матеріального благополуччя населення³⁰.

У шостому розділі («VI. Відносно феодальних відносин») висувалися вимоги ліквідації державою залишків кріпосницьких відносин: регалного права, десятини та інших, що скасовувалися ще положеннями Конституції 1848 р.³¹.

Відомо, що Пряшівська програма, як і Угочанська, була передана А. Добрянському, який мав представити її угорському сейму³². Однак, як простежується з опублікованих парламентських промов українського політика, вона не була зачитана ним на засіданні сейму. На нашу думку, це пов'язано з тим, що за своїм змістом Пряшівська програма була майже ідентична Угочанській, положення якої того ж місяця уже зачитувалися закарпатським «будителем» на засіданні сейму, а тому представляти аналогічну програму ще раз не було сенсу.

Слід зазначити й на тому, що в січні 1868 р. були складені окремі петиції з національними вимогами українців Шариського, Спішського, Угочського та Земплінського комітетів. Вони були практично ідентичні за своїм змістом і мало чим відрізнялися від попередніх програм³³. Так, розроблена на народних зборах (за участю 21 священника, 4 вчителів співу та 8-10 селян) Земплінська національна програма³⁴ була дуже схожа до Пряшівської, розробленої 1867 р. Різниця полягала лише в тому, що в першій з них відсутнє положення про відкриття в Пештському університеті кафедри руської мови та словесності, як це зазначено в другій

програмі, та вміщена вимога про формування комітетів за національним принципом³⁵, що відсутнє в Пряшівському проекті. Як зазначає історик С. Пап, характерним для вищезазначених чотирьох програм є те, що крім уже згаданих в інших програмах позицій, у всіх них висувалася вимога (з усіх раніше розроблених програм вона є лише в Угочанській програмі за 1867 р. – Р. М.) створення посади міністра без портфеля при центральній владі для кожної національності, який би захищав права та інтереси своєї національності на міністерських засіданнях. Також зазначалося положення про запровадження руської мови в Будапештському університеті³⁶. Варто погодитися з висновками С. Папа, однак, зазначимо й на тому, що вони містять деякі неточності: так, у Земплінській програмі насправді відсутнє положення про створення посади міністра без портфеля при центральній владі³⁷.

Не зважаючи на те, що жодна з цих програм не розглядалася окремо на засіданнях угорського парламенту й не була реалізована владою, «українське питання» не було забуте, як таке, що позбавлене можливості успішного розгляду в майбутньому. Річ у тім, що 1868 р. воно розглядалося як одне зі складових національного питання в Угорщині у цілому. Саме вирішення національного питання та розробка відповідного законопроекту, який мав би регулювати дану проблему, зважаючи на загострення національно-політичної ситуації в середині держави, були найбільш важливими проблемами, навколо яких точилися гострі політичні суперечки в угорському парламенті. Від його розв'язання багато в чому залежала доля національних меншин Угорщини. В процесі вирішення вищезазначеної проблеми існували лише два варіанти розвитку подій: перший – вони (нацменшини), отримавши статус автономії, розвиваються як відносно самостійні державні утворення, зрозуміло, в межах, передбачених конституцією; і другий – угорські депутати, які становили більшість у сеймі, виступають проти надання нацменшинам статусу автономії, внаслідок чого для останніх це закінчується черговою хвилею мадяризації та поступовою втратою національної ідентичності й самобутності.

Зважаючи на вагомість даної проблеми, А. Добрянський взяв активну участь в обговоренні законопроекту про національності. За підтримки депутатів від інших національних меншин він обирається членом комісії у справах національностей й неодноразово виступає захисником прав слов'янських народів Угорщини³⁸. Зокрема, 25 листопада 1868 р. виступив з промовою в сеймі, в якій обстоював позицію меншості в комісії і різко критикував проект закону запропонованого депутатською більшістю, який не тільки не передбачав розширення адміністративних територій, домінування національних мов на відповідних територіях, справедливого розподілу між різними національностями установ та посад, обмежував права національних меншин у галузі використання рідної мови, але й, найголовніше, заперечував сам факт існування неугорських національностей в державі та визнавав угорську національність, як єдину політичну націю³⁹.

А. Добрянський категорично не погоджувався з думкою основної частини депутатів, що в Угорщині живе лише один мадярський народ, а всі інші народи є тими ж мадярами, тільки румунської, сербської, словацької та іншої мов⁴⁰. Під час загального обговорення законопроекту про національність він підкреслював необхідність негайного розв'язання національного питання, бо інакше існуватиме небезпека розпаду самої держави. Представляючи законопроект меншості, депутат пояснював свою позицію тим, що він є «більш близький до законних прагнень неугорських національностей»⁴¹. А. Добрянський аргументовано опонував депутатові-угорцю Ф. Деаку, підкреслюючи, що «... проект більшості різниться від проекту меншості не тим, що не прийнявши розширення адміністративних територій, домінування мов на певних територіях, і справедливому розподілі між національностями установ, посад вирішення національного питання має намір розв'язати на основі особистих прав, а принципово відрізняється в тому від проекту меншості, що, ігноруючи замовчуванням дійсне та законне існування національностей країни, обмежується суттєвим урізанням особистих прав в галузі використання мови і цим самим закладає основи поширення останнім часом прагнення, яке прямо заперечує існування неугорських національностей, не лише визнає єдину угорську національність, але і намагається її, як уявну політичну націю, поставити замість народу країни, отже політичного чинника держави...»⁴².

Представляючи законопроект меншості, А. Добрянський підкреслював, що вимагав для окремих народів набагато менше ніж те, на що вони могли б справедливо претендувати. Він був готовий піти на поступки більшості у тих питаннях, які не мали важливе значення для культурно-національного розвитку неугорських національностей і не загрожували останнім втратою своєї самобутності і асиміляцією з боку угорців. Висловлював навіть готовність прийняти проект більшості, якщо в нього буде включена низка положень: визнання угорцями самостійності народів, які проживали на теренах Угорщини, забезпечення умов для їх культурного розвитку та ін.⁴³.

Проект меншості був досить поміркованим і не вимагав здійснення жодних кардинальних змін (створення парламенту для кожної національності і т. д.) у політичній системі Угорщини. Це було зроблено для того, аби схилити на свій бік парламентську більшість, яка б не погодилася прийняти радикальніші вимоги з боку нацменшин. Та незважаючи на всі зусилля українського депутата не допустити прийняття законопроекту більшості, творцями якого були Ф. Деак та Й. Етвеш, 30 листопада 1868 р. парламент ухвалив його під офіційною назвою «Закон N XLIV про рівноправність національностей» (закулісна назва «закон Деака-Етвеша»)⁴⁴. У самій назві законопроекту вживалося словосполучення «національна рівноправність», але про неї у законі фактично не йшлося, оскільки в ньому зазначалося: «всі громадяни Угорщини утворюють одну єдину мадярську націю і кожен громадянин, до якої

національності він би не належав, автоматично стає її членом»⁴⁵. Крім того, представники угорського уряду, зокрема, А. Аппоній, наголошували, що кожний громадянин індивідуально має рівні права перед законом, але національності в цілому не мають легального статусу в межах однієї та неподільної політичної мадярської нації⁴⁶. Єдиною державною мовою, обов'язковою в адміністративних та судових установах, визнавалася угорська. Передбачені законом поступки щодо вживання національних мов у початкових школах, нижчих адміністративно-судових органах практично залишалися на папері⁴⁷.

Для угорських шовіністів прийняття цього законопроекту символізувало перемогу доктрини Кошута про єдину політичну мадярську націю у межах Угорщини, а для нацменшин – це точка відліку нової хвилі мадяризації, яка набирала ще більших обертів для того, аби остаточно асимілювати немадярські національності. Саме тому невизнання факту існування національностей «законом Деака-Етвеша» викликало занепокоєння у слов'янських народів Угорщини. А. Добрянський знову, як депутат, виголосив в угорському парламенті промову. Але, коли він почав вимагати права на політичне самоуправління і свободу для всіх народів, його слова викликали в сеймі такий галас, що впродовж години не можна було чути, хто і що говорить. «Національності в Мадярщині залежать у своєму культурному й народному житті лише від самоволи мадярів, – підкреслював промовець, – Це ми відкидаємо. У такому вигляді співжиття народів, що живуть в Австро-Мадярщині, неможливе. Треба, щоби вся Австро-Мадярщина була в огляді народнім поділена на самоуправні країни, національно цілковито самостійні...»⁴⁸. Угорський парламент був чи не єдиним місцем, де ще можна було сказати слово від імені національних меншин. Однак, промови українського депутата не лише не були почуті, але й часто навіть не були вислухані. Подібною була й доля розроблених закарпатцями національних програм, які мали вплинути на розв'язання «українського питання» в Угорщині та прийняття закону про національності, який розглядався угорським парламентом 1868 р. Попри злагодженість дій інтелігенції та духовенства, вимоги закарпатців, на жаль, так і не були реалізовані.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що практично для всіх національних програм, розроблених у 1860-х рр., були характерні наступні положення: реорганізація комітетів Угорщини за національним принципом та формування на території українського комітату (який би використовував власну національну символіку – синьо-жовтий чи жовто-синій прапор) окремого конгресу (сейму); офіційне визнання руської народності та її рівноправності (як і інших національних меншин) з угорською народністю; створення посади міністра без портфеля при центральній владі для кожної національності; запровадження руської мови як офіційної у діловодстві та шкільній освіті; відкриття при Пештському університеті та Кошицькій академії кафедр руської мови; забезпечення автономії Руської греко-католицької церкви та перетворен-

ня Мукачівського єпископства на митрополію (або ж створення окремого Руського архієпископства); створення в армії окремої військової частини, сформованої виключно з українського населення; ліквідація залишків кріпосницької системи.

Схожість вимог, представлених у різних національних програмах 1860-х рр. не випадкова – вони тісно пов'язані з національно-політичною програмою, яку 1861 р. розробив А. Добрянський та його однодумці під час передвиборчої парламентської кампанії. Однак, незважаючи на подібність основних позицій, вони мають і свої особливості: по-перше, у них звучить більш розширений спектр вимог (чітко структурованих й об'єднаних в окремі розділи), які не зустрічаються у програмі закарпатського «будителя», й, по-друге, у них відсутня основна вимога, яку ставив й рішуче відстоював перед угорською владою А. Добрянський, – створення окремої автономної Руської (чи русько-словацької) території в Угорщині. Та навіть попри останнє, детальний аналіз розроблених у 1860-х рр. національних програм дозволяє зробити обґрунтовані висновки про те, що висунуті у них вимоги носили яскраво виражені автономістські ознаки: створення окремого українського сейму (на жаль, в програмах не вказувалося якими функціями він наділявся; зазначалося лише, що мав сприяти покращенню духовного і матеріального добробуту населення), забезпечення автономії Руської греко-католицької церкви, утворення Мукачівської митрополії, передання справ народної освіти та просвітлення під юрисдикцію автономної Руської церкви, формування з українських рекрутів окремих українських військових частин та ін. Лідери українського національного руху в Закарпатті, висуваючи вимоги такого характеру, добре усвідомлювали, що лише за реалізації такої національної програми вони отримають можливість вільного розвитку краю у національній, адміністративній, культурно-освітній та релігійній сферах.

Порівнюючи національні програми українців з іншими національностями Угорщини впадає у вічі велика різниця, яка існувала між ними. Як зазначав угорський історик Й. Перені, в українських програмах громадські і церковні вимоги більш-менш збігаються (так, в межах одного пункту висувалася вимога автономії національних зборів (сейму) й утворення Руського архієпископства і т.д.), тоді як в програмах інших національних меншин, де духівництво уже не відігравало провідного значення у суспільно-політичному житті нації, хоч і висловлювалися церковні вимоги, вони все ж чітко відділялися від політичних та культурних вимог, на які завжди ставився основний акцент⁴⁹. Слід погодитися з думкою Й. Перені про те, що в українських програмах присутній збіг громадських і церковних вимог, однак, це не стосується тих національно-політичних програм, які мали чітку структуровану будову (як Угочанська, Пряшівська та ін.), де церковні вимоги відокремлювалися в окремий блок. При цьому відзначимо, що в Закарпатті роль духівництва в житті краю дійсно була значно більшою, ніж світської інтелігенції. Можливо, саме це дало підставу В. Шандору

ствердно говорити про те, що «справа церковної автономії створювала можливості і для національно-культурного розвитку населення Закарпаття»⁵⁰. Та незважаючи на те, що вплив духовенства на розвиток краю був вагоміший, ніж світської інтелігенції, в більшості національних програм, розроблених у 1861-1868 рр., першими все ж висувалися саме національні, а не церковні вимоги. Це, у свою чергу, дозволяє припустити, що провідне значення у їх формуванні могло належати інтелігенції, а не духовенству. Однак, джерела лише зрідка вказують на те, під чийм керівництвом розроблялася та чи інша програма, а тому говорити зі стовідсотковою впевненістю про те, що це припущення правильне, не можна.

З більш як десяти опрацьованих автором національних програм-вимог достеменно відомо, що три з них розроблені духовенством, а ще три – спільними зусиллями інтелігенції та духовенства, або виключно інтелігенцією. Однак, навіть той факт, що деякі програми підписані лише духівництвом, не виключає наявності впливу представників іншої соціальної верстви на них під час розробки пунктів національної програми. Оскільки аналіз останніх показав подібність змісту більшості з них, то можна говорити про співпрацю духовенства та світської інтелігенції у процесі їх розробки. Зважаючи на те, що в більшості програм на першому місці стоять національні, а не церковні вимоги, можемо стверджувати про посилення впливу світської інтелігенції в суспільному житті краю та усвідомленні духівництвом пріоритетності серед широкоюю гами вимог саме національних, а не будь-яких інших. На думку Й. Перені, про збільшення ролі світської інтелігенції в громадсько-культурному житті яскраво свідчить висунута в багатьох національних програмах вимога забезпечити світським особам вплив на церковне управління. З іншого боку, у сфері освіти й виховання церква ще намагалася залишити керівну роль у своїх руках⁵¹.

Розробка та оприлюднення національних вимог і програм свідчила про те, що відродження національного життя українців Закарпаття у 1860-х рр. набуло, хоч і не надовго, політичного характеру й вийшло за межі внутрішнього життя регіону, про що, зокрема, свідчить ознайомлення угорської влади з їх змістом. Крім того, завдяки публікації національних програм на сторінках українських (галицьких) та угорських газет, або у вигляді окремих брошур, про національно-політичні прагнення закарпатців дізналися не лише українці Галичини, але й велика частина неукраїнського населення Австрійської (з 1867 р. Австро-Угорської) імперії. Висунуті українцями національні програми яскраво показали їх спільну позицію та напрям національно-політичних прагнень, які набули широкого розголосу в угорській та українській пресі й мали важливе значення для розвитку національного руху в краї. При цьому, особливість розроблених закарпатськими діячами програм полягала ще й в тому, що в них захищалися національні права не лише українців, але й інших національностей Угорщини. Зокрема, висувалися наступні вимоги: визнання рівноправності всіх народів Угорщини; формування комітетів за національним

принципом; забезпечення пропорційного представництва різних народів у парламенті та комітатському управлінні у відповідності до кількості населення тієї чи іншої національності; оприлюднення законів на мові кожної національності, що входила до складу Мадярщини та ін.

Зауважимо й на тому, що розробка українцями такої великої кількості національних програм, положення яких носять чітко виражені автономістські ознаки, а то й прямо висувають вимогу створення окремої автономної української адміністративно-територіальної одиниці в Угорщині, пов'язана з тим, що на відміну від Галичини і Буковини, які в другій половині XIX – на початку XX ст. складали в Габсбурзькій монархії окремі коронні краї (хоч і з частинами польських та румунських земель відповідно) зі своїми сеймами, Закарпаття безпосередньо входило до складу Угорського королівства й не мало власного парламенту. У зв'язку з цим, в українців закарпатського регіону було значно менше можливостей для національного, суспільно-політичного та культурного розвитку. Окрім того, угорська влада робила все можливе для зупинення і знищення будь-яких проявів українського національного руху в краї. В той же час, наявність статусу окремого коронного краю з персональним сеймом ще не означало, що в Галичині й Буковині були ідеальні умови для розвитку українського національного руху, оскільки і в цих регіонах існували гострі національні антагонізми з представниками інших національностей – поляками та румунами.

Примітки

1. Žeguc I. Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848-1914 / Žeguc Ivan. – Wiesbaden : Harrassowitz, 1965. – S.52-60, 68-71.
2. Кашка М.Ю. Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М.Ю. Кашка ; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2008. – С.166-171.
3. Mayer M. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910 / Mária Mayer. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1977. – Oldal 28-30.
4. Пап С. Історія Закарпаття / о. Степан Пап. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2003. – Том III. – С.354-356.
5. Перени Й. Из истории закарпатских украинцев (1849-1914) / Й. Перени. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1957. – С.58-73, 83-88
6. Шандор В. Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920 / Вікентій Шандор. – Нью-Йорк : Карпатський Союз, 1992. – С.134-136.
7. Перени Й. Названа праця. – С.83-84.
8. Цит. за: Mayer M. Названа праця. – Oldal 30.
9. Žeguc I. Вказана праця. – S.52-60, 68-71.
10. Шандор В. Названа праця. – С.135.
11. Пап С. Названа праця. – С.356.
12. Изъ Пряшевской епархіи. (Русь угорска таки бодрствует; – новый программъ народный) // Слово. – Львовъ. – 1865. – Ч.86.
13. Изъ Пряшевской епархіи. (Русь угорска таки бодрствует; – новый программъ народный) // Слово. – Львовъ. – 1865. – Ч.86.

14. Изъ Угочи (Заявление народных желаній въ угорской Руси) // Слово. – Львовъ. – 1867. – Ч.89.
15. Политическое обозрѣніе // Слово. – Львовъ. – 1867. – Ч.101.
16. Владимиръ. Изъ Угочи (Заявление народных желаній въ угорской Руси) // Слово. – Львовъ. – 1867. – Ч.89.
17. Там само. – Ч.89.
18. Там само. – Ч.89.
19. Там само. – Ч.89.
20. Там само. – Ч.89.
21. Там само. – Ч.89.
67. Dobrzanszky Adolfnak. 1867 evi decz. 6-kan. A képviselő hazban tartott Beszéde. Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1868. – Oldal 1.
68. Политическое обозрѣніе // Слово. – Львовъ. – 1867. – Ч.101.
69. Dobrzanszky Adolfnak. 1867 evi decz. 6-kan. A képviselő hazban tartott Beszéde. Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1868. – 1.
70. Изъ Пряшева (Желанія и требованія угро-русского народа) // Слово. – Львовъ. – 1868. – Ч.10.
22. Там само. – Ч.10.
23. Там само. – Ч.10.
24. Там само. – Ч.10.
25. Там само. – Ч.10.
26. Там само. – Ч.10.
27. Там само. – Ч.10.
28. Там само. – Ч.10.
29. Пап С. Названа праця. – С.355-356.
30. Перени Й. Названа праця. – С.83-84.
31. Žegus I. Названа праця. – С.69-70; Перени Й. Названа праця. – С.83-84.
32. Пап С. Названа праця. – С.356.
33. Žegus I. Названа праця. – С.69-70.
34. Кашка М.Ю. Названа праця. – С.176.
35. Промова Адольфа Добжанського (Добрянського) під час загального обговорення проекту закону про національність. 25 листопада 1868 р. // До історії національних меншин Австро-Угорщини (XIX – поч. XX ст.) / упоряд. Кобаля Й.В. ; передм. Худанича В.І. – Ужгород : Карпати-Гражда, 2001. – С.11-12.
36. Добош С. Названа праця. – С.104.
37. Промова Адольфа Добжанського (Добрянського) під час загального обговорення проекту закону про національність. 25 листопада 1868 р... – С.12.
38. Цит. за: Промова Адольфа Добжанського (Добрянського) під час загального обговорення проекту закону про національність. 25 листопада 1868 р... – С.12.
39. Dobrzanszky Adolf. Képviseelő urnak az alsóházban 1868-dik évi november 25-én a nemzetiségi kérdésben mondott Beszéde. Pest, Vodiáner, 1868. – Oldal.14; Аристов Ф.Ф. Карпато-русскіе писатели. Исследование по неизданнымъ источникамъ : въ трехъ тамахъ. / Ф.Ф. Аристовъ. – М. : Галицко-русское общество въ Петрограде, 1916. – Томъ I. – С.159.
40. Деака-Этвеша закон 1868. Т.М. Исламов // Советская историческая энциклопедия / глав. ред. Е.М. Жуков. – М. : Сов. энциклопедия, 1964. – Т. 5: Двинк-Индонезия. – С.28.
41. Макаренко Н. Закарпаття під тиском мадяризації: 1867-1914 pp. / Н. Макаренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціона-

льних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип.37. – С.181.

42. Там само. – С.182.

43. Деака-Этвеша закон 1868. Т.М. Исламов // Советская историческая энциклопедия... – С.28.

44. Цит. за: Пап С. Названа праця. – С.336.

45. Перени Й. Названа праця. – С.63.

46. Шандор В. Названа праця. – С.106.

47. Перени Й. Названа праця. – С.86-87.

Rostyslav Mayor

NATIONAL POLITICAL PROGRAMS AND REQUIREMENTS OF UKRAINIANS IN TRANS-CARPATIA IN 1865-1868

The author of the article analyzes the national political programs and requirements developed by Ukrainians of Transcarpathia in 1865-1868. Their common and different features were shown. The author explicated the influence of A. Dobrianskyi in the formation of national programs and the attitude of the Hungarian authorities to implementation of these plans.

Key words: national political program, the national question, Ruthenians (Ukrainians), A. Dobrianskyi.

Ростислав Майор

НАЦИОНАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОГРАММЫ И ТРЕБОВАНИЯ УКРАИНЦЕВ ЗАКАРПАТЬЯ В 1865-1868 гг.

В статье проанализированы национально-политические программы и требования, разработанные украинцами Закарпаття в 1865-1868 гг. Установлено их общие и отличительные черты, влияние А. Добрянского на формирование национальных программ и отношение венгерских властей к вопросу их реализации.

Ключевые слова: национально-политическая программа, национальный вопрос, русины (украинцы), А. Добрянский.

Отримано: 12.09.2014.

УДК 94(497.6):94(477)«1875»:329.61

Сергій Щур

(Кам'янець-Подільський)

УКРАЇНОФІЛИ ТА РЕВОЛЮЦІЙНІ НАРОДНИКИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ & ПОВСТАННЯ У БОСНІЇ ТА ГЕРЦЕГОВИНИ 1875 р.

У статті розглядається ставлення представників найвпливовіших суспільно-політичних течій Наддніпрянської України до подій початкового етапу Східної кризи 1875-78 рр.

Ключові слова: Боснія і Герцеговина, Східна криза, українофіли, революційні народники, М. Драгоманов, А. Желябов, С. Кравчинський.

На радикалізацію революційних сил Наддніпрянщини великий вплив здійснила Східна криза 1875-78 рр. Події на Балканах, зокрема, повстання у Боснії та Герцеговині, за словами револю-